

KÖK TÜRKÇE BÜNTEĞİ ÜZERİNE*

Talat TEKİN

Çev. Ceval KAYA**

Tony. 56-57: neñ yirdeki kaganlıg budunka büntegi bar erser ne buñı bar erteçi ermiş (G. J. Ramstedt, J. G. Granö, Pennti Aalto, “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”, *JSFOu.* 60, 1958, s. 47-48).

Türkologlar, yukarıdaki cümleye anlam vermekte güçlük çekmişlerdir. Asıl güçlüğü, genellikle, *b²ün²t²gi* harfler grubu ile gösterilen kelimedenden geldiği düşünülmüştür. Radloff, *Zweite Folge*, s. 25, bu harfler grubunu *ebin tegi* biçiminde transkripsiyonlamıştır. Radloff'un bu transkripsiyonu, Thomsen'in de belirttiği gibi (*Turcica*, s. 59-60), *b²*'den sonra gelen harf *i* değil, yuvarlak ön ünlü işareti olduğu için, kabul edilebilir değildir (bk. *JSFOu.* 60, s. 26'daki fotoğraf; ayrıca krş. Sprengling, “Tonyukuk's Epitaph”, *AŞSL*, LVI, No. 1, s. 18).

Thomsen ise kelimeyi, *bünt(ü)gi* biçiminde transkripsiyonlamış ve yapısıyla anlamı hakkındaki kanaatini ortaya koymuştur. Ona göre bu harfler grubu, *-i* üçüncü teklik şahıs iyelik ekini almış *bünt(ü)g* veya *bönt(ü)g* gibi bir kelimeyi göstermiş olmalıdır, bu kelime de ‘beceriksiz, haylaz, tembel, işe yaramaz’a benzer bir anlamı karşılamış olmalıdır. Thomsen'in bütün cümleyi çevirisi şöyledir: “Si un peuple habitant n'importe quel pays et soumis à un kagan a (à sa tête) un fainéant (?), quel chagrin (ou misère, malheur) il en résulterait pour lui!” (“Bir halk her hangi bir ülkede yaşıyor ve bir kağana (başındaki) bir beceriksiz (?) itaat ediyorsa, bunun sonucu onun için ne tasa (veya sefalet, talihsizlik)!”)¹ (*Turcica*, s. 58).

Thomsen'in bu açıklaması, Tonyukuk yazıtını daha sonra yayımlayan Türkologlarca, genellikle kabul edilmiştir (krş. H. N. Orkun, *Eski Türk*

* On Kök Turkic *büntägi*. *Central Asiatic Journal*, 8, 1963, 196-198.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ckaya@marmara.edu.tr

¹ Fransızca cümleyi tercüme eden Doç. Dr. Emel Kefeli'ye teşekkür ederim (C.K.).

Yazıtları I, İstanbul 1936, s. 188, ve S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva-Leningrad 1951, s. 64 ve 70). Yazıtın en son yayını Pentti Aalto'nunkidir. Bu eserde söz konusu cümle şöyle çevrilmiştir: “Einem in irgendeinem Lande befindlichen, einen Qayan habenden Volk wenn Taugenichtse (?) vorhanden gewesen wären, was für eine Not wäre (daraus) geworden!” (“Her hangi bir ülkede bulunan ve bir kağana sahip olan halk (için)de haylazlar (?) varsa, bu nasıl bir yokluğa yol açar!”)² (G. J. Ramstedt, J. G. Granö, Pentti Aalto, “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”, *JSFOu*. 60, Helsinki 1958, 7, s. 47-48).

büntegi kelimesinin ve bütün cümlenin bu şekilde izahı, doğru görünmüyor. İlk olarak, bu anlamdaki bir cümle içerik ile uyuşmuyor. Bilindiği üzere, bundan önceki cümlelerde Tonyukuk, başarılarını birer birer saymakta ve İleriş Kağan'ı olduğu kadar kendisini de, haklı olarak, övmektedir: “Tanrı esirgesin, bu Türk halkı içinde silâhlı düşmanların akınına imkân vermedim, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım. İleriş Kağan kazanmasaydı ve ben kendim kazanmasaydım, devlet de halk da olmayacak idi. (Kağan) kazandığı için ve ben kendim kazandığım için, devlet de devlet oldu, halk da halk oldu. (Şimdi) ben kocaldım, yaşlı oldum” (*Tony*. 53-56). Yukarıya alınan parçanın devamı olan yazıtın kuzey yüzüne kazılmış kısımda Tonyukuk, İleriş Kağan'ı ve kendisini övmeyi sürdürür: “İleriş Kağan kazanmasaydı, (ya da hiç) olmasaydı, ben kendim Bilge Tonyukuk kazanmasaydım, (ya da) ben hiç olmasaydım, Kapgan Kağan'ın Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi. İleriş Kağan ve Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağan'ın Türk Sir halkının gelişmesi (işte) bu(dur)” (*Tony*. 59-61). Böyle bir bağlamda, yukarıda işaret edilen anlamdaki bir cümle, yerinde görünmüyor.

İkinci olarak, *büntegi* kelimesinin açıklaması doyurucu olmaktan uzaktır. Thomsen, *büntüg* veya *böntüg* kelimesinin Çağatayca *bön-* ‘yaşlanmak, bunamak’ ve Türkçe *bön ~ böñ* ‘ahmak, aptal, budala, bön’ ile ilgili olabileceğini düşünmüştür (*Turcica*, s. 59, not 1). Ancak, ne o, ne de öteki bilginler, kelimenin ek unsurunu açıklayabilmişlerdir. Kök, fiil mi, yoksa isim mi? İki muhtemel durumun her birinde ek unsuru nedir? Bu sorular, doyurucu bir biçimde cevaplandırılmadığı müddetçe, *büntegi* kelimesinin bu açıklaması kabul edilemez. Ayrıca, böyle bir kelime Türk dillerinin hiç birinde mevcut olmuş görünmüyor.

² Almanca cümleyi tercüme eden Prof. Dr. Acar Sevim'e teşekkür ederim (C.K.).

Son olarak, cümlelerin sonuç cümlecığı, yani *ne buñı bar erteçi ermiş* cümlecığı, ünlem biçiminde kurulmuş olumlu bir ifade imiş gibi çevrilmiştir. Ancak biz onu, soru biçiminde kurulmuş olumsuz bir ifade olarak, pekâlâ, düşünebiliriz. Bu durumda cümlecik, şart cümlecığında açıklanan şart altında herhangi bir sıkıntının mevcut olmadığını göstermektedir. Sonuç cümlecığının böyle bir açıklaması, kanaatime göre, Türk dillerinde soru zamirlerinin kullanılışı ile daha çok uyuşmaktadır, krş. *öze teñri basma[sar, asra] yér telinmeser, Türük budun, ilinñin törügün kém artatı udaçı [ert]i?* ‘Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim bozabilir idi?’ (*Bilge Kağan* 24-23).

Yukarıda belirtilen bağlam ve gramer verilerini dikkate alarak, *büntegi* kelimesini, **buntegi*'nin, yani *-i* üçüncü teklik şahıs iyelik ekini almış **bunteg* (< **bunı teg*) kelimesinin fonetik yönden gelişmiş bir biçimi olarak açıklayabilirim.

1. Eski Türkçe **bunı teg* ~ *munı teg* ‘bunun gibi, böyle’ ve *anı teg* ‘onun gibi, öyle’ birleşikleri, *e* ünlüsünün benzeşmeye uğraması sonucu, erken bir tarihte *muntag* ve *antag* biçimlerinde gelişmişlerdir. *anı teg* birleşigi, Orhon yazıtlarında, çoklukla *antag* biçiminde geçer. Bununla birlikte, Tonyukuk yazıtında (str. 29) bir defa da *anteg* değişmemiş biçimiyle karşımıza çıkar. Öte yandan, Uygurcada *anı teg* ve *munı teg* biçimleri, *antag* ~ *andag* ve *muntag* ~ *mundag* biçimleriyle yan yana görülür. Bu örnekler, *munı teg* ve *anı teg* birleşiklerinin *muntag* ve *antag* biçimlerinde gelişmesinin, sekizinci yüzyılın Orhon Türkçesinde henüz tamamlanmamış olduğu gerçeğini ortaya koyuyor. Bundan dolayı biz, **bunteg* kelimesinin, Eski Türkçenin kimi ağızlarında fonetik bakımdan geriye doğru gelişmiş olduğunu düşünebiliriz; yani *u* ünlüsü, ikinci unsurdaki ön ünlünün gerileyici etkisi altında *ü* olmuştur. Gerileyici benzeşme, Türk dillerinde yaygın bir vakıadır: Kırg. *müntüp* ~ *mintip* (< *munı etip*) ‘bunun gibi, böyle, bu şekilde’, *üşüntip* ~ *üşüntüp* (< *uşunı etip*) ‘onun gibi, o şekilde’, *bügün* (< *bu kün*) ‘bu gün’, *büyüz* (< *bu yüz*) ‘bu yan, bu yüz’, *ögünü* (< *ol küni*) ‘o gün, evvelsi gün’, *ököz* (< *ol kez*) ‘o sefer, o anda; biraz önce’, *öyüz* ~ *üyüz* (< *ol yüz*) ‘o yüz, o yan, öte yaka’, Türk. *öbürü* (< *o biri*) ‘öbürü’, vs.

2. **bunteg* (< **bunı teg*) birleşigine iyelik eki getirmek ve zamir elde etmek normaldir, krş. *antag-ın-ın için* ‘öyle olduğun için’ (*Bilge Kağan* K9, *Kül Tegin* G8). Ayrıca krş. Türk. *onun gibi-si, bunun gibi-si, öyle-si*.

3. Ayrıca, yönelme-bulunma hâliyle iyelik anlamı ifade etmek de Eski Türkçede normaldi, krş. *teñri élimke élçi-si ertim* (*Uyug-Tarlık 2*).

Özetle: *neñ yirdeki kaganlıg budunka büntegi bar er ser, ne buñ bar erteçi ermiş?* ‘Herhangi bir ülkedeki kağanlı (yani “bağımsız”) bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise, (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş?’.

